

УДК 94(437) «1919/1923»;323.15(477.7)

ДИСКУСІЇ МІЖ «ПРОСВІТОЮ» ТА «ОБЩЕСТВОМ ИМ. А.ДУХНОВИЧА» ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ РУСИНІВ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ

Ладжун Ю.Ю. (Ужгород)

У статті аналізуються дискусії між представниками «Просвіти» та «Общества им. А.Духновича» стосовно національної приналежності русинського населення Закарпаття (Підкарпатської Русі) міжвоєнного періоду. Основна увага приділяється галузі історичних досліджень та мовній сфері.

Ключові слова: національна політика, національна ідентичність, українофіли, русофіли.

Входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької республіки мало велике значення. Нова влада сприяла розвитку освіти, науки та культури. Водночас з лібералізацією політичного режиму в середовищі спочатку інтелігенції, а згодом й усього населення починають формуватися два протилежні національно-культурні напрямки. Невдовзі в Підкарпатській Русі розгорнулися дискусії стосовно національної приналежності русинського населення. Кожна з сторін намагалася обґрунтувати свою перевагу спираючись на наукові дослідження. З одного боку, вони стимулювали наукове вивчення історії, літератури, мовознавства, а з іншого, сприяли гострому ідеологічному поділу серед населення.

Проблема національної ідентичності русинів Підкарпатської Русі знайшла своє відображення у праці П.Ференца [11]. Проте, у своїй монографії автор намагається обґрунтувати прихильність населення до української ідентичності. Русофільство пояснюється інтригами певних кіл чехословацького політикуму та частини закарпатської інтелігенції. Загалом для П.Ференца характерним є погляд на процеси націєтворення виключно як наперед визначений процес, який повинен завершитися перемогою українофілів. Русофіли розглядаються виключно в негативному світлі, що, на нашу думку, є не зовсім коректно.

Історик І.О. Стряпко у своїй монографії [10] зосереджує увагу виключно на діяльності товариства «Просвіта», що зумовлено специфікою його дослідження. Русофіли розглядаються побіжно. Аналізу поглядів українофілів приділяли увагу також М.Мушинка [3] та І.Костюк [2], позиція русофілів сучасними дослідниками розглядається вкрай рідко.

Характерною рисою суспільно політичного життя Підкарпатської Русі 20 – 30-х рр. ХХ ст. стали дискусії між товариством «Просвіта» та «Обществом им. А.Духновича» стосовно національної приналежності русинського населення. Обидва товариства, що представляли українську національно-культурну орієнтацію та російську відповідно, доклали чи-

малих зусиль для розвитку освіти, науки та мистецтва Підкарпатської Русі. Завдяки їх діяльності формувалися різноманітні товариства – від гуманітарних до політичних, засновувалися школи, виникали політичні партії та партійна преса, кооперативи та споживчі товариства, заснувався музей та театр. Проте, обидва товариства вели постійне протистояння між собою у гуманітарній сфері, оскільки орієнтувалися на різні моделі національної ідентичності та національної приналежності корінного населення.

Таке протистояння знайшло своє відображення фактично в усіх сферах суспільно-політичного та культурного життя краю. Воно стало продовженням поширеної у другій половині ХІХ ст. боротьби між народовцями та русофілами в Галичині та Наддніпрянській Україні. Позаяк в міжвоєнний період у Чехословаччині осіла велика кількість емігрантів, вони активно долучалися до процесів національного та культурного розвитку Підкарпатської Русі, часто визначаючи їх напрямки та маючи на них безпосередній вплив [10]. Серед науковців, які вели дискусії, найбільше вирізнялися емігранти: І.Панькевич, В.Бірчак, В.Пачовський, Г.Геровський, Ю.Яворський. У свою чергу вони активізували та вплинули на місцеву інтелігенцію – А.Волошина, А.Штефана, С.Ключурака, В.Гренджу-Донського, Є.Сабова, С.Фенцика, А.Бродія, які також включилися в дискусію стосовно національної приналежності населення Підкарпатської Русі.

Така дискусія призвела до того, що її учасники почали науково досліджувати Підкарпатську Русь (історію, мову, культуру), збирати матеріал для обґрунтування своїх поглядів. Окрім того, часто до процесу дослідження залучалося місцеве населення, що сприяло зростанню його освітнього та культурного рівня. В процесі досліджень формувалися принципи наукового пізнання, критичного аналізу. Стимулювалося збирання фольклорних та наукових матеріалів, сприяючи не лише їх вивченню, але й збереженню. Вчені зробили все

для того, щоб ці знання стали відомими та доступними для широкого загалу. Вони вводилися до шкільних програм та формували свідомість підрастаючого молодого покоління. Та головним завданням учасників дискусії був вплив на чехословацьку владу з метою домогтися сприятливої для них національної політики.

Зворотною, негативною стороною цього процесу стало те, що часто отримані дослідниками результати були надто заполітизованими або використовувалися для політичних маніпуляцій. Така дискусія призвела до поділу серед інтелігенції та населення на два антагоністичні табори. Впровадження результатів наукових досліджень негативно відобразалося й на якості навчання, адже вчителі тенденційно використовували їх керуючись власними симпатіями.

У цій статті ми зосередимося на дискусіях в мовній сфері та історії, оскільки вони, на нашу думку, були найбільш гострими та фаховими. Часто змушуючи долучатися до них таких далеких від історії та філології людей, як А.Штефан чи С.Фенцик [10, с. 168].

Перед тим як перейти безпосередньо до дискусії окреслимо основні засади опонентів. Русофіли виходили з теорії «общерусскости». Тобто існування окремих народів білорусів та українців не визнавалося. Вони розглядалися як частини, племена чи народності «русского народа». Кожна частина має свою місцеву специфіку, яка може проявлятися у культурі, мові чи обрядовості, але «висока культура» для усіх є спільною. Особлива роль у цій теорії відводилася мові. Українська мова визнавалася лише діалектом «общерусского языка». Як варіант могла розглядатися теорія двох мов – мови панів, освічених людей (російська) та мова простолюдю (українська). В концепцію «общерусского языка» органічно вписувався етимологічний правопис, який дозволяв, ряд її літер: Ъ, ы, ъ читати по-різному, наприклад, хлѣб, підкова, високий українофіли читали як хліб, підкова, високий, русофіли як хлеб, подкова, высокий [3, с. 158]. Таким чином, проголошувалося, що писемна, літературна мова у слов'ян є спільна.

Українофіли заперечували таку теорію й доводили, що «общерусского народа» не існує. Натомість є три народи, які хоч й споріднені, але відрізняються один від одного. Для підтвердження своїх поглядів посилалися на дані етнографії, мовознавства, історії та, особливо, на рішення Петербурзької Академії наук, яка визнала українську мову не діалектом російської, а окремою мовою.

З боку просвітан найактивніше в дискусію стосовно мови населення Підкарпатської Русі вступив І.Панькевич. Постійно полемізуючи з русофілами й намагаючись спростувати їхні тези стосовно «общерусского литературного языка» і «русской литературной традиции», просвітяни

починають більш ґрунтовно займатися мовознавством, паралельно досліджуючи підкарпатські діалекти. Вчений ходив селами і збирав діалектний мовний матеріал, при цьому не обмежувався лише адміністративними землями Підкарпатської Русі. Він відвідав 520 українських сіл Підкарпатської Русі, Словаччини, Румунського Мараморошу. Результатом його ґрунтовної праці стала монографія «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей» [7].

Дослідник вивчав стародавні літературні пам'ятки Підкарпатської Русі, популярні середньовічні романи про життя Олександра Македонського – Александрії.

Зокрема І.Панькевич виявив та опублікував кілька списків «Александрії» – Тишівську, Пістрялівську [4; 5, с. 7-108]. Здійснивши їх мовний аналіз, він відзначив, що «Александрія підкарпаторуська єсть походження українського [4, с. 178] і зайшла сюды з України» [8, с. 118]. Розглядаючи мовні особливості покрайніх записів на церковних книгах, вчений стверджував, що переписувачі мали бути з Галичини або місцевими людьми, які закінчили школи в Галичині [6, с. 131].

Таким чином, на основі вивчення давніх літературних пам'яток дослідник зробив висновок, що вони писані мовою близькою до народної та вказують на жваві культурні взаємини між Підкарпатською Руссю та іншими українськими землями, передусім – Галичиною. Загалом, культурні діячі другої половини ХІХ ст. були винятком із літературного й культурного життя Підкарпатської Русі, їх творчість не мала під собою жодних традицій, а була бездумно скопійована з російської. Натомість, у давнину населення Підкарпаття й Галичини творило єдину культурну спільноту.

На протигагу І.Панькевичу виступив русофіл Г.Геровський. Він здійснив ґрунтовні наукові дослідження охопивши велику кількість населених пунктів Підкарпатської Русі та зібрав багатий мовний матеріал. Все це вилилося в ґрунтовне мовознавче дослідження «Язык Подкарпатской Руси», яке вийшло чеською мовою 1934 року [12, с. 65]. Вже російською мовою ця праця була видана 1995 року в Москві зусиллями С.В.Шарапова, і стала доступною широкому загалу.

Не вдаючись до детального аналізу усіх філологічних тонкощів зосередимо увагу на висновках автора, та порівняємо їх з висновками І.Панькевича.

В книзі Г. Геровський провів детальний філологічний аналіз діалекту, його спільних та відмінних рис з «малоруським» і «великоруським» діалектами, склав докладну карту говорів Підкарпатської Русі.

На основі аналізу літературних пам'яток Підкарпатської Русі та виходячи із відповідних

ідеологічних принципів автор стверджував, що «літературною мовою Підкарпатської Русі спочатку була церковно-словянська мова, а потім – общерусский літературний язык карпаторусской редакции, одинаково понятный носителям всех карпаторусских говоров» [1, с. 3]. На території Чехословацької республіки населення Карпат від високих Татр вздовж чехословацько-румунського кордону розмовляє «на русском языке» [1, с. 3].

Діалект населення Підкарпатської Русі він відніс до єдиної мовної спільноти, яку називає «русским языком» [1, с. 3]. (За поділом Геровського, «русский язык» складається з 3-х основних діалектичних груп:

- a) північно-східний або «великоруський»;
- b) південно-руський або «малоруський»;
- c) західний або «білоруський»)

Отже, І.Панькевич та Г.Геровський, аналізуючи однаковий філологічний матеріал, прийшли до різних висновків, у залежності від своїх національно-культурних орієнтацій.

З історичних дискусій розглянемо концепції В.Пачовського та Ю.Яворського. Перший був представником товариства «Просвіта», другий – «Общества им. А.Духновича». Власне Ю.Яворський не був фаховим істориком, що, зрештою, можна сказати й про В.Пачовського, а більше літературознавцем. Вивчення ним літературних пам'яток Підкарпатської Русі дозволили йому зробити висновок про спільність «общерусской літературної традиції».

В.Пачовський є автором історичного нарису «Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України» (Ужгород, 1921). Праця написана літературною українською мовою, «у душі соборності всіх українських земель..., кожна її сторінка пронизана любов'ю до закарпатського краю...» [2, с. 310]. Одразу ж зазначимо, що його нарис не є ґрунтовним історичним дослідженням, не має солідної джерельної бази, але вона задумувалася як своєрідна схема історії Підкарпатської Русі вбудована у контекст загальноукраїнського історичного процесу.

В книзі В.Пачовський обстоював думку, що «українці або русини, що творять етнічну більшість між населенням Закарпаття, що заселяє її від VI ст. Українці займали закарпатську землю три століття перед приходом мадярів» [9, с. 31-32].

Повертаючись до розгляду історичного минулого В.Пачовським, необхідно зазначити: він вважав, що «історичні права українців до Закарпаття сягають від часів київського князя Олега Віщого (880 – 914)...» [9, с. 32]. По-іншому висвітлював період історії підкарпатців після розгрому дружини князя Лаборця угорцями. Незважаючи на поразку, територія Закарпаття не відійшла до угорських племен, а «білі хорвати

приняли підданство київському князеві з ім'ям русинів і брали участь у походах київських князів на Царгород за Олега, Ігоря та Святослава...» [9, с. 34]. Звідси походив і етнонім місцевого населення – русини. Вже після смерті Святослава Хороброго, під час міжусобиці його синів, білі хорвати відірвалися від Русі. Повернув їх у лоно Київської держави Володимир Великий у 981 році, поставивши «здовж південного узбіччя Карпат цілий ряд городищ із земляними укріпленнями» [9, с. 34-35].

Велику роль у піднесенні культури і доброботу народу краю Василь Пачовський відводив родині Арпадовичів, які «споріднені з руськими князями, забезпечили українцям у себе самуправу» [9, с. 39].

На його думку, з 1772 року, з висвячення А.Бачинського, «починається доба першого відродження Закарпатської Русі» [9, с. 58]. Це він аргументував такими фактами:

- a) Бачинський підніс освіту духовенства – богословську школу переніс із Мукачева та змінив її на семінарію;
- b) Заснував бібліотеку на 9 000 томів;
- c) Вислав монахів до Києва ознайомитися з порядками Печерської лаври, завів її статут у монастирях;
- d) Світським священикам доручив учитися руської мови;
- e) Створив першу на українській землі гімназію, засновану 1623 р. в Гуменному;
- f) українцям, за сприяння Бачинського, було призначено 26 місць у Віденській семінарії в Барбареум;
- g) під опікою Бачинського утворився гурток освічених людей, із яких виріс ряд учених, «які рознесли славу Закарпаття не тільки в Галичину, але й у Росію та Болгарію» [9, с. 59-60].

На думку В.Пачовського, тільки завдяки наполегливій праці А.Бачинського, І.Базилевича та М.Лучкая «збереглася свідомість українців на Закарпатті перед мадяризацією, що зачалася 1830 року» [9, с. 60]. Таким чином обґрунтовувалося те, що населення Підкарпатської Русі є нічим іншим як українцями, які в силу певних причин виявилися відірваними від інших українських земель.

На відміну від І.Панькевича та В.Пачовського, підсумовуючи свої дослідницькі звершення, Ю. Яворський приходить до відповідних (перш за все його науковим поглядам і ідеологічним вподобанням) висновків. Він наголошує на спільній «общерусской літературній традиції» на основі аналізу піснених пам'яток Підкарпатської Русі та порівнюючи їх з пам'ятками Галичини й Наддніпряни.

Ю. Яворський наводить такі основні точки співпадіння між галицькою і закарпатською літературними традиціями:

1) спільні загальні літературні інтереси і запити, які базуються, в основному, на повчально-учительних творах;

2) обидві літератури ґрунтуються на одних і тих самих життях святих, апокрифах, легендах, повістях і пісенниках з переважанням духовних віршів;

3) об'єднує їх наочно також і сам зовнішній спосіб сприйняття і обробки матеріалу, і так улюблена ними форма змішаних, різноскладових збірників;

4) «нерідко даже одинаковий на граняхъ слитный, областной языкъ» [13, с. 3-4]. Їх рукописи, настільки вільно розходячись по всій території, переміщаючись по обидві сторони Карпат, так що їх інколи, за місцем написання і точно розпізнати, і розділити неможливо.

І потім, на прикладі чисельних літературних пам'яток, вчений вказує на чіткі і достовірні сліди і відгуки «живого єднання» старовинної Закарпатської Русі із «загальнонаціональною метрополією» [13, с. 5-6]. Ю.Яворський ділить закарпатську літературу, у формальному відношенні, на такі чотири, окремі періоди:

1. «Давній» – слов'яно-руський, близько до кінця XVI ст., ще майже виключно в межах загального «руського» літературного спадку і на традиційнім – з місцевими рисами – «церковно-слов'яно-руському мові»;

2. «Середній період» – XVII – XVIII ст.; переважання народної мови і сильний вплив різноманітних інородних елементів.

3. «Латинсько-мадярський період» – із середини XVIII-го до 40-х років XIX-го ст.

4. «Період відродження» – з О. Духновича і його сподвижників та послідовників до початку XX ст., з «съ естественнымъ и постепеннымъ приобращениемъ – пусть только подъ условный уровень своеобразной тредьяковщины – къ сокровищницѣ общерусской письменности и созданнаго ею языка» [13, с. 16].

Останній період, хоч він його і не виділяє окремо, проте згадує побіжно. Це власне і не період, а лише літературний напрям, який почав формуватися з початку 20-х років XX ст. під впливом аналогічного руху в Галичині, і був перенесений сюди – «український літературно-науковий зсув».

Таким чином, можемо зробити висновок, що використовуючи однакові матеріали представники «Просвіти» та «Общества ім. А.Духновича» приходили до різних висновків. Просвітяни намагалися довести та обґрунтувати належність русинського населення Підкарпатської Русі до української нації. Їх опоненти, не заперечуючи спорідненість населення з «малоросами», обґрунтовували його належність до «русского народа». Дискусії щодо національної приналежності русинського населення Підкарпатської Русі стимулювали наукове вивчення історії, мовознавства, фольклору, мистецтва Підкарпатської Русі, але вони не могли бути об'єктивними та неупередженими, адже кожна з груп мала на меті доведення своєї правоти.

1. Геровский Г. Язык Подкарпатской Руси / Георгий Геровский; Перевод с чешского. – Москва, 1995. – 90 с.
2. Костюк І. До характеристики В.Пачовського як історика / І. Костюк // Василь Пачовський у контексті історії та культури України: Науковий збірник. – Ужгород, 2001. – С.309 – 311.
3. Мушинка М. І.Панькевич і Закарпаття / М. Мушинка // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23 – 24 жовтня 1992 р.) / [Редколегія: П.Федака, Б.Галас, М.Мушинка та ін]. – Ужгород: Закарпатське крайове товариство „Просвіта”, 1992. – С. 151 – 175.
4. Панькевич І. П'єстраловській рукопис Александріа из року 1774 / І. Панькевич // Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді за 1925 рік / [Під ред. А. Волошина, В. Гаджеги, І. Панькевича, В. Бирчака]. – Рочник IV. – Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1925. – С. 177 – 187.
5. Панькевич І. Тишовська „Александрія” на початку XVIII в'їку / І. Панькевич // Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді за 1922 рік / [Під ред. А. Волошина, В. Гаджеги, І.Панькевича, В. Бирчака]. – Рочник I. – Ужгород: Книгопечатня акційного товариства „УНІО”, 1922. – С. 7-108.
6. Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. Ч. I. / І. Панькевич // Науковий збірник Тов-ва „Просвіта” в Ужгороді за 1928/29 рік / [Під ред. А. Волошина, В. Гаджеги, І.Панькевича, В. Бирчака]. – Рочник VI. – Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1929. – С. 129 – 196.
7. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі / І. Панькевич. – 3 приложенья 5 діалектологічних мап. Частина I. Звучання і морфологія. – V Prazе,1938.: Nakladu Sboru pro výkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. V komisi nakladatelstvi „Orbis”. – 549 с.
8. Панькевич І. Що читали д'їти наших прад'їдов в школах в другой половин'ї XVIII стол'їтя / І.Панькевич // Подкарпатска Русь. – 1925. – 15 септембра. – Роч. II. – Ч. 7.– С. 117 – 118.
9. Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України: Нарис історії з картами. Репринтне видання 1938 р. / В. Пачовський. – Ужгород: Закарпаття, 1993. – 131 с.

10. Стряпко І.О. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939): Монографія / Іван Олександрович Стряпко. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – 328 с.
11. Ференц. П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20 – 30-ті роки ХХ століття / П. Ференц. – Мукачево: Карпатська вежа, 2005. – 216 с.
12. Шима П. Г.Ю. Геровский (1886 – 1959) / П. Шима // Дукля. – 1959. – № 2. – Р. VII. – С. 65 – 66.
13. Яворский Ю.А. Значение и место Закарпаття в общей схеме русской письменности / Ю.А. Яворский. – Прага: Státní tiskárna v Praze., 1930. – 20 с.

РЕЗЮМЕ

ДИСКУССИИ МЕЖДУ «ПРОСВИТОЙ» И «ОБЩЕСТВОМ ИМ. А.ДУХНОВИЧА» ОТНОСИТЕЛЬНО НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ РУСИНОВ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ

Ладжун Ю.Ю. (Ужгород)

В статье анализируется дискуссии между представителями «Просвиты» и «Общества им. А.Духновича» насчет национальной принадлежности русинского населения Закарпаття (Подкарпатской Руси) межвоенного периода. Основное внимание уделяется области исторических исследований и языковой сфере

Ключевые слова: национальная политика, национальная идентичность, украинофилы, русофилы.

SUMMARY

DISCUSSIONS BETWEEN "PROSVITA" AND "ASSOCIATION NAMED AFTER A.DUHNOVICH" REGARDING NATIONALITY ISSUES OF SUBCARPATHIAN RUS POPULATION

Y. Ladzhun (Uzhhorod)

This article analyzes the debate between the "Enlightenment" and "Society of them. A.Duhnovycha" concerning nationality population of Transcarpathia (Subcarpathian Ruthenia) interwar period. The focus is on the field of historical research and linguistic sphere

Keywords: national policy, national identity, Ukrainophiles, Russophile.